

NENAD CAMBJ

Zoranićeva 4/II

HR – 21000 SPLIT

nenad.cambj@st.htnet.hr

KIPIĆ LARA IZ PANONIJE

UDK: 73.032.074 Lupret
Izvorni znanstveni rad

Ovaj rad je prva objava brončanog kipića Lara podrijetlom iz Bobota kod Vukovara koji se nalazi u zbirci Lupret u Zagrebu. Vlasnik je došao u posjed kipića kupovinom. Ikonografija skulpturice je kombinacija standardnih i specifičnih karakteristika Lara koji, u ovom slučaju s obzirom na granu s mladim lišćem i pupoljcima te campestre na potkoljenicama, pokazuje svojstva seoskih Lara (Lares rurales) što je za Panoniju logično. Po svoj prilici kipić je iz III. st.

Ključne riječi: Lar, kipić, Bobota, 3. stoljeće

Key words: Lar, small statue, Bobota, 3rd century

Više nego slučajnost dovela je autora ovoga rada u kontakt s ovom veoma zanimljivom skulpturicom koja se prvi put objavljuje u nekoj znanstvenoj publikaciji. Vlasnik skulpturice je doc. dr. Velimir Lupret, veoma cijenjeni liječnik, neurokirurg u bolnici Sestara milosrdnica u Zagrebu, koji je pregledao moju ženu (problem s neuralgijom trigemina) početkom svibnja godine 2011. U kratkom razgovoru nakon pregleda ljubazni liječnik me je upitao jesam li ja autor knjige Antička umjetnost u Hrvatskoj. Nakon što sam to potvrdio doc. Lupret mi je pokazao na zaslonu mobitela brončanu figuricu »Silvana«. Unatoč tomu što takva slika pruža male mogućnosti za proučavanja, a kratkoća vremena to još dodatno otežava, rekao sam ipak da nema nikakve dvojbe da figurica predstavlja Lara i da je, po mome mišljenju, autentična. Dogovorili smo se da ću figuricu vidjeti *in vivo* i da ću je objaviti. To se i dogodilo 30. ožujka 2012. u bolnici u Dubrovniku, gdje sam je imao prigode temeljito pregledati i snimiti.¹

¹ Srdačno zahvaljujem doc. Lupretu što mi je povjerio objavu skulpturice. Nadam se da je ovakav rad prikladan za objavu u Zborniku u čast 70. obljetnice kolege Ivana Mirnika, vrsnog numizmatičara, koji je tijekom svog dugogodišnjeg rada znatno unaprijedio numizmatička istraživanja u Hrvatskoj.

Prema saznanju vlasnika figurica je nađena u selu Boboti kod Vukovara. Visoka je 15,9 cm. Figurica je gotovo čitava. Izrađena je od bronce u punom lijevu, kao što je i inače uobičajeno kad se radi o manjim kipićima. Ima tek neznatnih oštećenja. Najteže je to što je odlomljena desna ruka poviše zapešća. Također je odlomljena desna noga tek neznatno poviše gležnja. Još je oštećen lomljen kraj grane u šaci Lara, što se jedva zapaža. Na tijelu se vidi nekoliko zarezaka koji su najvjerojatnije nastali još za vrijeme originalne upotrebe. Figurica je temeljito, možda i previše čišćena, tako da je neznatno izglacana površina, no unatoč tome na teže dostupnim mjestima sačuvali su se tragovi zemlje i prljavštine. Na površini se ne zapažaju tragovi propadanja bronce. Figurica je evidentno izlivena u kalupu i moguće je da je bilo izrađeno više istih primjeraka.

Kipić prikazuje Lara u jednoj veoma zanimljivoj, iako lako prepoznatljivoj, ikonografskoj shemi. Dugačka kosa s bogatim kovrčama uokviruje dječakovo lice, pružajući bogatu plastiku. Kosa nisko priliježe uz tjeme, a pramenovi se pružaju naprijed i straga. Prednji kovrčasti vijenac kose pada otraga sve do ramena. Iza prvog vijenca kose na glavi sjedi vijenac, vjerojatno od bilja i cvjetova upletenih u vrpцу, zbog nedovoljne preciznosti modelacije teško je s pouzdanošću detaljno opisati karakter toga ukrasa koji je viši od kose. Glava je u odnosu na tijelo dosta krupna i lagano je nakrivljena prema desnom ramenu. Međusobni omjer je nešto veći od 1:6 puta. Figurica je elegantna i izdužena. Lice je izduženo, a vrh brade istaknut. Nos je izdužen, ali spljošten. Usne su izbočene, usta su mala. Plastika lica je izražena, iako nema pokreta. Oči su krupne s naznačenim jabučicama i šarenicama (uključujući zjenice). Lijevo oko je malo oštećeno. Čelo je neznatno ispupčeno. Naziru se i obrve.

Kipić je odjeven u tuniku koja je presavijena u prsima te u pojasu i doseže približno do koljena. Tkanina je očito tanka i bogato je drapirana s uzdužnim naborima. Na desnoj ruci je dugmad za zakapčanje tunike, što je jasno vidljivo po plastičnim okruglim izbočenjima. Rukav je dug približno do lakta i visi prema dolje. Preko ramena mu je prebačen plašt koji je na desnom ramenu prihvaćen okruglom fibulom. Plašt prelazi preko desne strane grudi, pokriva dio lijeve ruke i pokriva leđa. Noge ispod koljena su zaštićene gamašnjama (*campestre*) koje štite noge. Taj dio odjeće je bogato nabran. Na nogama su visoke sandale koje pokrivaju gležnjeve. Po sredini stopala je nešto širi kožnati remen s metalnim zakovicama za vezivanje remenja. Poviše gležnja sandale su pričvršćene za noge i bogato ukrašene. Težište tijela je na desnoj nozi (oslonac), dok je lijevo stopalo podignuto od stajne podloge, a koljeno je svijeno, što pokazuje da je figura prikazana u pokretu. Lijevo noga je samo vrhovima prstiju dodirivala pod. Naglasak skulpture je bio na pokretu nogu, gdje je i najbogatija plastika.

Već je prije bilo rečeno da ikonografske karakteristike nedvojbeno figuricu određuju kao Lara.² To se smije reći na temelju izgleda čitave skulpturice, glave, osobito duge i kovrčave i ovjenčane oblika frizure i pokreta. Za razliku od odjeće koja je uobičajena i nema fantastične oblike kao većina likova Lara koji se šire i razdvajaju kako se Lar kreće, ali ima i prikaza upravo s tunikom i plaštem,³ sandale su raskošne i mogu se usporediti s imperatorskim. I grana u lijevoj ruci je jedan od poznatih atributa Lara. Šteta je što je desna ruka odlomljena, ali na temelju ispruženog položaja držim da je nedvojbeno da se u toj ruci nalazila plitica. Čest atribut je, doduše, kotlić i košara, ali taj se nalazi u spuštеноj (ne ispružеноj) ruci.

² O Larima kao nižim božanstvima (daimones) usp. TURCHI 1939: 16-20; ORR 1978: 1557-1591; LATTE 1960: 90-94; SIMON 1990: 119-125; TURCAN 2000: 4, 14, 15, 16, 17, 21, 24, 26, 28, 29, 31, 33, 37, 41, 45, 49, 51, 63, 70, 71, 72, 97, 136, 137; BEARD – NORTH – PRICE 2002: 185-186 i II. 207. *EAA* s.v. Lar; *LIMC* s.v. Lares.

³ Usp. par Lara samo s tunikom SIMON 1990: 124, sl. 152.

Lari su drevna rimska božanstva zaštitničkog karaktera. Njihova religijska prošlost seže duboko u pretpovijest i zapadnog je karaktera. Njihov kult su pri dolasku u Italiju donijeli Italici, ali nije jasno jesu li oni izvorno bili čuvari kuća ili polja. U drevnoj ranorepublikanskoj kultnoj pjesmi Arvalske braće spominju se Lari općenito kao čuvari: *E nos Lases iuvate* (I pomozite nas Lari!) (SIMON, 119). Lases je stariji oblik imena. Kult i božanska narav Lara tijekom duge povijesti razvoja su se znatno razvijali i širili. Za razliku od mnogih božanstava rimskog panteona Lari nemaju nikakve veze s grčkom religijom koja je imala silan utjecaj na Rim osobito od helenističkog doba. Grčki izraz za Lare su, međutim, herosi, ali to je nešto sasvim drugo (nije pravi religijski ekvivalent). Zajedno s Penatima Lari su bili zaštitnici kuće i kućnog praga, a svetišta (larariji) su bila obično blizu ulaznih vrata te je u njima najčešće bio par Lara, ali i neka druga, od ukućana odabrana, božanstva. Kućni Lari koji se štiju zajedno s Penatima su *Lares familiares*. Ta su božanstva postala sinonim za kuću i domaće ognjište. Očuvani su neki primjeri, a, naravno, najbolje očuvani su pompejanski.⁴ Za razliku od Penata koji nisu prelazili kućni prag, Lari su puno fleksibilniji i često dobivaju i neke druge uloge u religijskom politeističkom svijetu. Oni postaju zaštitnici granica, pa su zaštitnici i pojedinih gradskih četvrti i na raskršćima (*compita*) imaju svoje žrtvenike. Na poznatom reljefu Vikomagistara iz Rima oni nose statuete Lara. Takvi Lari se nazivaju *Lares compitales*. Taj kult navodno je ustanovio još Servije Tulije (NH. XXXVI, 204). *Lares augustales* su carski Lari kojima se moli i žrtvuje za spas careva i njihovih kuća, jer dok je car živ i siguran, tada i država, odnosno građani profitiraju (*vota pro salute et redditu*).⁵ Oni su povezani u čvrstu religijsku zajednicu s carskim genijima.⁶ Postoje još i *Lares praesites* koji se javljaju na novcu u paru zajedno sa dva psa.⁷ Oni jamče vrijednost novca, dakle, opet nešto štite. Postoje i *Lares rurales* zaštitnici parcela i usjeva.⁸ Lari su i zaštitnici putova (*Lares viales*), a onda i svakog puta pa i plovidbe (*Lares premarini*).

Bobotski Lar pouzdano nije imao u desnoj ruci riton s vrhom koji završava maskom pantere niti kotlić ili košaricu, što su česti atributi, nego je tu bila, po svojoj prilici, patera simbol žrtve ljevanice.⁹ Grana s malim lišćem i pupoljcima u lijevoj ruci je očito poljodjelski simbol što je svakako specifično u ikonografiji Lara i moguće je da je u vezi s Panonijom. Moguće je da je riječ o prutu loze koja se uzgajala i izvrsno uspijevala u tome dijelu Panonije ili pak neke voćke. Druga mogućnost je da je to grana hrasta također važnog u gospodarstvu za drvodjeljske ili graditeljske izradvine. U svakom slučaju prikaz, s obzirom na minijaturnost, nije dovoljno jasan da bi mu se definirao karakter.

Tako bi se Lar, o kojem je ovdje riječ, ikonografski smio pripisati seoskom Laru, zaštitniku usjeva i međa (*Lares rurales*). Od ikonografskih detalja o tome posebno govori i činjenica da ovaj Lar nosi *campestre*, što nije svojstveno ostalim vrstama Lara. Naime, takva zaštita potkoljenica karakteristična je za poljodjelce i ona nije kompatibilna s luksuznim sandalama. *Campestre* su, po svojoj prilici, lokalna ikonografska inačica. Lar iz zbirke Lupret prema položaju nogu je u plesnom pokretu što upućuje na njegovu mobilnost uz elegantni poskakujući korak. Iako je to obilježje pokretljivosti i gotovo svi prikazi Lara su u takvom položaju koji

⁴ Usp. zbirku svetišta koju donosi Boyce. Usp. i Pompeji. Život u sjeni Vezuva. Galerija Klovičevi dvori 15. ožujka – 30. srpnja 2011. Zagreb 2011., 48-49, sl. 19-20.

⁵ Usp. GRADEL 2002: 117, 127; CAMBI 2011: 1-10.

⁶ KUNCKEL 1974: 25, tab. 17, 3. Pokraj Lara je hrastovo drveće.

⁷ CRAWFORD 1974: 312, br. 298, 1, tab. 40.

⁸ EAA s.v. Lares

⁹ Usp. na primjer kod figurice iz Augsta u Švicarskoj SIMON 1990: sl. 148.

ih karakterizira kao *Lares ludentes* kao što ih naziva pjesnik Naevije već u III. st. pr. Kr.,¹⁰ međutim, taj izraz ne određuje neku posebnu njihovu božansku bit nego je općenito natuknica na pokretljivost i prevrtljivost ljudske egzistencije pa su i zaštitnička božanstva lelujava i nestabilna. Lar iz zbirke Lupret, dakle, pokazuje najbitnije elemente ikonografije dobrih duhova raznih životnih aspekata i ona nije ni u kojem slučaju upitna. Ikonografija je očito prilagođena potrebama neke ruralne zajednice (imanja) u Panoniji pod čije se okrilje stavljala pomoć u održavanju gospodarstva, ali i općenito sreće šire obitelji. U tom dijelu Rimskog Carstva nađena su dva lararija u kojima su nađene figurice Lara, ali koje su dosta različite od našeg primjerka, jer su ranije i po svoj prilici italske provenijencije.¹¹ Uz ovu figuricu morao je postojati još jedan identični lik, jer su Lari uvijek stajali u paru i njihova je skrb bila u zajedničkom međusobnom ispomaganju na dobrobit vlasnika. Kipići Lara rijetki su na području Hrvatske, iako brončane plastike ima znatan broj.¹²

Pitanje datacije figurice je veoma teško. Bilo bi jasnije kad bismo znali, što nažalost ne znamo, okolnosti nalaza. No u svakom slučaju stilizacija, dosta skromna realizacija modela, šablonizirani nabori tkanine, ali ne još i način prikazivanja u negativu i oblik glave upućuje na kasnije carsko doba. Teško da bi ona mogla nastati prije III. st. Bobotski Lar je, po svoj prilici, lokalne produkcije koja se razvijala tijekom kasnijih stoljeća Rimskog Carstva kad je panonski prostor dosegno znatno blagostanje.

¹⁰ Usp. SIMON 1990: 121 i bilj. 13.

¹¹ Religions and Cults, 73-76.

¹² Jedan nešto veći kipić čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu, usp. POPOVIĆ – MANO-ZISI – VELIČKOVIĆ – JELIČIĆ 1969: 116; ŽANIĆ-PROTIĆ 1988: 28, tab. IV, 28. Ovaj kipić pokazuje klasičniju ikonografiju i veoma je kvalitetan. U radu RENDIĆ-MIOČEVIĆ – ŠEGVIĆ 1998: 8, spominje se samo jedan primjerak figuralnog prikaza Lara. BRUNŠMID 1899-1900: 31 ili PINTEROVIĆ 1978: 132-133.

KRATICE

EAA - *Enciclopedia dell'Arte Antica ed Orientale*, Treccani-Roma, 1958 – 1966.

LIMC - *Lexicon Iconographicum Mithologiae Classicae*. Basel. 1981 – 2006.

LITERATURA

- BAVOLJAK, J. (ur.) 2011 – *Pompeji. Život u sjeni Vezuva*. Galerija Klovićevi dvori 15. ožujka – 30. srpnja 2011. Zagreb, 2011.
- BEARD, M. – NORTH, J. – PRICE, S. 2002– *Religions of Rome I*. Cambridge, 2002 (reprint)
- BOYCE, G.K. 1974 – *Corpus of the Lararia of Pompei*, Memoirs of American Archaeological School of Rome. Rome, 1937.
- BRUNŠMID, J. 1899-1900 – Colonia Aelia Mursa, *VHAD*, n.s., 4/1899-1900: 21-42.
- CAMBI, N. 2011 – Natpis za spas cara Valerijana iz Splita?, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred društvenih znanosti, Zagreb, 48, knj. III=510/2011: 1-10.
- CRAWFORD, M. 1974 – *Roman Republican Coins*. London, 1974.
- FITZ, J. (ur.) 1998 – *Religions and Cults in Pannonia*, Exhibition at Székesfehérvár, Csók István Gallery, 15 May-30 September 1996., Székesfehérvár. 1998.
- GRADEL I. 2002 – *Emperor Worship and Roman Religion*. Oxford, 2002.
- KUNCKEL H. 1974 – *Der römische Genius*. Heidelberg, 1974.
- LATTE K. 1960 – *Römische Religion*. München, 1960.
- ORR D.G. 1978 – *Roman Domestic Religion. The Evidence of the Household Shrines*, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II, 16, 2. Berlin – New York, 1978: 1557-1591.
- PINTEROVIĆ, D. 1978 – *Mursa i njeno područje u antičko doba*. Osijek, 1978.
- POPOVIĆ LJ. – MANO-ZISI Đ. – VELIČKOVIĆ M. – JELIČIĆ B., *Antička bronza u Jugoslaviji*. Beograd, 1969.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, A. – ŠEGVIĆ, M. 1998 – Religions and Cults in South Pannonian Regions. U: J. FITZ (ur.). *Religions and Cults in Pannonia*, Exhibition at Székesfehérvár, Csók István Gallery, 15 May-30 September 1996. Székesfehérvár, 1998: 7-11.
- SIMON, E. 1990 – *Die Götter der Römer*. München, 1990.
- TURCAN, R. 2000 – *The Gods of Ancient Rome, Religion of Everyday Life from Archaic to Imperial Times*. Edimborough, 2000.
- TURCHI, N. 1939 – *La religione di Roma antica*. Bologna, 1939.
- ŽANIĆ-PROTIĆ, J. 1988 – Antička brončana plastika iz Arheološkog muzeja u Splitu I, *VAHD* 81/1988: 21-32.

STATUETTE OF A LAR FROM PANNONIA

According to the information available to its owner (Dr. Velimir Lupret of Zagreb), the figurine was found in the village of Bobota near Vukovar. It is 15.9 cm high. The figurine has been preserved nearly complete. It is made of bronze cast with a single pour, which is usual for small statuettes. The statuette has sustained only minor damage. The largest defect is the right hand, broken off above the wrist. The right foot is also broken off, just above the ankle. The iconographic features doubtlessly indicate that this is a representation of a Lar. Such a conclusion can be reached on the basis of the appearance of the entire statuette, its head, especially the long, curly hair fashioned like a wreath, the particular hairstyle and the dance posture. The stretched-out arm clearly suggests that the hand used to hold a platter.

Lares are ancient Roman deities with a protective character. Their religious past goes deep into prehistory and is undoubtedly of a western origin. In a poem by the Arval Brethren from the Early Republican era, Lares are mentioned as guardians: *E nos Lases iuvate* (And help us, Lares!). The branch with small leaves and buds held in the left hand is clearly an agricultural attribute, which is a definite peculiarity in the iconography of Lares and could be linked to Pannonia, that is, land cultivation in this region. The branch could be a vine twig or a fruit-tree branch. Grapes were planted and they thrived in the Danube Region. But the branch could equally be a branch of an oak, which was also characteristic of the economy of the region. In any case, it is not rendered precisely enough to allow for the branch to be identified. Therefore, this Lar could be described as a patron of crops and boundaries of fields (*Lares rurales*). An iconographic detail that supports such a reading is the *campestre* worn by the Lar. Such protection of legs is characteristic of farmers and is not compatible with luxury sandals. In all likelihood, it is a local variant. The position of this Lar's feet suggests an elegant dance step. Nearly all the Lares are depicted in such a posture, which implies that they are *Lares ludentes*, as they were called by the poet Naevius as early as the 3rd c. BC. However, the phrase is not an indication of some special divine essence, but a general hint about how agile and fickle human existence is. Therefore, the Lar from the Lupret collection displays the most important elements of the iconography of good spirits of various aspects of life, but it is, at the same time, adapted to the needs of a rural community (estate) in Pannonia. Such spirits were supposed to provide assistance in maintaining the estate, and also in securing the happiness of the wider family. In this part of the Roman Empire (the present-day Hungary), two lararia have been found. The figurines portraying Lares discovered in them are rather different from the one in the Lupret collection, because they are older and most probably of an Italic provenance. Statuettes of Lares are rare in the territory of Croatia, although the number of bronze sculptures representing them is large.

The Lar from Bobota was most probably made locally. The local production developed in the late centuries of the Roman Empire, when the territory of Pannonia reached a significant level of prosperity, and it is unlikely that the Bobota Lar was made before the 3rd c.



Lar - desni profil



Lar - lijevi profil



Lar - sprijeda



Lar - otraga

Izvor fotografija: Nenad Cambj